

TRADYCJE OGRODÓW BOTANICZNYCH NA GÓRNYM ŚLĄSKU

Traditions of botanical gardens in Upper Silesia region

Adam ROSTAŃSKI

Uniwersytet Śląski, Wydział Biologii i Ochrony Środowiska, 40-032 Katowice, ul. Jagiellońska 28

Teren Górnego Śląska, porośnięty przez zwarty kompleks Puszczy Śląskiej, jeszcze w Średniowieczu był stosunkowo słabo zaludniony. Nieliczne osady ludzkie lokalizowano w dogodnych miejscach, zazwyczaj w pobliżu rzek.

Jedne z pierwszych ogrodów, jako przyklasztorne ogrody warzywne i ogrody roślin leczniczych, tworzone były przez zakonników z zakonu Cystersów już ok. XIII wieku (np. w okolicach Rud Wielkich k. Raciborza). Cystersi osiedlali się (zgodnie z regułą swego zakonu) w dolinach rzecznych, na terenach słabo zaludnionych, realizując od podstaw strukturę osadniczą, jako przemyślaną koncepcję przestrzenną („kształtując przestrzeń jako swoiste dzieło sztuki” - Waga, 1994), specjalizując się w prowadzeniu ogrodów, sadów oraz gospodarki wodno-rybackiej (Waga 1994; Rostański K. 1994). Do dziś możemy podziwiać, założenia parkowe i układy dworów na terenie Parku Krajobrazowego „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe”.

W okresie późniejszym powstawały ogrody i parki przypałacowe większych posiadaczy ziemskich. Ogrody te były niejednokrotnie przebudowywane i unowocześniane przez późniejszych właścicieli (np. parki - ogrody: w Młoszowej, Toszku, Pilicy, Pszczynie).

Wiek XVIII i XIX pociągnął, wraz z rozwojem przemysłu i tworzącej się warstwy kapitalistów - przemysłowców, powstawanie bogatych posiadłości wraz z ogrodami i parkami (to wtedy powstają istniejące do dziś parki i ogrody np. w Jastrzębiu-Zdroju, Świerklańcu, Nakle Śl., Reptach, czy Kokoszykach). Powstały w połowie XIX wieku, na powierzchni ok. 50 ha, park w Brynku gromadził kolekcję kilkuset

taksonów drzew i krzewów ozdobnych (Fabiańczyk 1997).

Na przełomie wieku XIX i XX, gdy rozwój rzemiosła, handlu i przemysłu powodował tworzenie się dużych ośrodków miejskich Górnego Śląska powstawać zaczęły parki miejskie, o różnym przeznaczeniu (wypoczynkowym, edukacyjnym, upiększającym centra miast itp.). Z tego okresu pochodzą parki: w Gliwicach - Park Miejski (1913-15); powstały w 1922 roku w Katowicach - Park Kościuszki (na obszarze 60 ha gromadził kolekcję ponad 200 taksonów roślin ozdobnych); park w Zawierciu (z końca XIX wieku) oraz mający charakter parkowy, ogród botaniczny w Zabrze. W chwili obecnej Ogród Botaniczny w Zabrze, podzielony na część botaniczną (z palmiarnią, szklarniami i terenami gospodarczymi) oraz parkową z placami zabaw, na powierzchni 7 ha gromadzi ok. 4500 okazów roślin (w tym 262 taksony drzew i krzewów oraz 153 gatunki i odmiany bylin) (Tokarska-Guzik, Rostański 1993).

W późniejszym okresie (lata 30-te) powstają dość liczne dalsze parki miejskie i dzielnicowe (np. w Bytomiu-Łagiewnikach, czy park Zielona w Dąbrowie Górniczej). Z tego okresu pochodzą też znane obiekty dydaktyczno-wystawiennicze jak „Palmiarnia” w Gliwicach, czy „Egzotarium” w Sosnowcu, dysponujące kolekcjami roślin tropikalnych. Warto tu wspomnieć o dawnym mateczniku drzew i krzewów ozdobnych, którego pozostałości znajdują się w Zabrze -Rokitnicy. Matecznik, założony w latach 20-tych naszego wieku, dysponował materiałem roślinnym ze szkółek Spätha.

Tab. 1. Zabytkowe parki województwa katowickiego, aktualnie dostępne dla zwiedzających (za Fabiańczyk 1997).

Tab. 1. List of the famous parks in province of Katowice (after Fabiańczyk 1997).

Gmina Town	Lokalizacja parku Locality
Bestwina	Bestwina
Będzin	Góra Zamkowa, Gzichów
Bolesław	Bolesław, Krzykawka
Bytom	Bytom park im. Mickiewicza, Park Miejski, Bobrek - Fazaniec, Miechowice
Chorzów	Chorzów: Góra Wyzwolenia, Park Róż
Chrzanów	Kościelec
Czechowice Dziedzice	Czechowice Dziedzice
Czeladź	Czeladź: Ogród Morwowy, park im. Jordana
Gieraltowice	Przysowice
Gliwice	Gliwice: park im. Chpina, park Szwajcaria
Goczałkowice	Goczałkowice
Gorzyce	Gorzyce
Katowice	Katowice-Panewniki
Knurów	Knurów-park miejski
Krzyżanowice	Krzyżanowice, Chałupki, Tworków
Leszczyny	Leszczyny, Czerwionka, Palowice
Lyski	Zuchów
Łazy	Wysoka
Mikolów	Mikolów-plenty, Mokre
Mysłowice	Mysłowice
Ornontowice	Ornontowice
Orzesze	Zawisz
Pawłowice	Pawłowice
Piekary Śląskie	Piekary Śląskie-Kalwaria
Pilica	Wierbka
Pszczyna	Rudoltowice
Racibórz	Racibórz-park zamkowy
Rudnik	Rudnik, Modzurów, Łubowice,
Rudziniec	Rudziniec, Pławniowice
Siemianowice Śląskie	Siemianowice Śląskie, Michalkowice
Sosnowiec	Sosnowiec: Park Sielecki (zamkowy), ul. Chemiczna, park przy ul. Żeromskiego
Świerklaniec	Nakło Śląskie
Tarnowskie Góry	Tarnowskie Góry-park miejski ul. S. Wyszyńskiego; Repty; Rybna
Toszek	Toszek-park zamkowy
Trzebinia	Trzebinia-park miejski
Tychy	Tychy ul. Katowicka
Wielowieś	Wielowieś
Wodzisław Śląski	Wodzisław Śląski-park miejski
Zabrze	Zabrze-ogród botaniczny
Zbrosławice	Kamieniec
Żory	Żory-park miejski, Baranowice.

Do dziś na obszarze ok. 10 ha występuje tu kilkakset okazów roślin drzewiastych reprezentujących 72 taksony roślin okrytonasiennych (m.in. *Acer platanoides* 'Stolli', *A. platanoides* 'Rubrum', *A. pseudoplatanus* 'Luteovirescens', *A. campestre* 'Postelense', *A. macrophyllum*, *A. pennsylvanicum*, *Euonymus europea* 'Alba', *Quercus coccinea* i in.) i 27 taksonów nagoniennych (np. *Juniperus virginiana* 'Pseudocupressus', *Pinus ponderosa* var. *scopulorum* i in.) (Witkowska, Tokarska-Guzik 1993).

Na terenie województwa katowickiego zachowało się do chwili obecnej 280 parków zajmujących łącznie powierzchnię ponad 3000 ha, co wyróżnia ten region na tle kraju (Fabiańczyk, 1977). Wykaz najciekawszych, zabytkowych parków województwa katowickiego zawiera zestawienie tabelaryczne (tab.1). Do najbardziej znanych parków, powstałych w okresie powojennym, należy Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie. Teren parku, urozmaicony krajobrazowo (wzgórza, doliny, stawy, ciągi widokowe), wraz z obiektami wystawowo-rekreacyjno-sportowymi i ogrodem zoologicznym przyciąga co roku miliony mieszkańców Górnego Śląska i turystów z całego kraju. Bogata dendroflora (ok. 300 taksonów), kolekcje róż i bylin ozdobnych oraz bardzo popularne wystawy kwiatów, wpływają na atrakcyjność botaniczną tego miejsca.

Niestety, jak dotąd, Górny Śląsk nie doczekał się „prawdziwego” ogrodu botanicznego - jednostki dydaktycznej i naukowo-badawczej. Starania o utworzenie ogrodu botanicznego przy Uniwersytecie Śląskim mają swoją kilkudziesięcioletnią tradycję, tak długą jak istnieje Uniwersytet. Pod uwagę brano szereg lokalizacji (np. Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie, Katowicki Park Leśny i in.). Chęć stworzenia ogrodu zgłaszali też drobni inwestorzy i darczyńcy. Starania te nie przyniosły jednak - z różnych, często obiektywnych przyczyn - spodziewanych rezultatów. Dopiero w ostatnich latach (1997/98), dzięki m.in. działalności Towarzystwa na rzecz Górnośląskiego Ogrodu Botanicznego, rysuje się realna szansa powstania nowoczesnego ogrodu botanicznego w Mikołowie Mokrym. Tu na dość znacznym obszarze, posiadającym liczne walory przyrodnicze i krajobrazowe proponuje się utworzenie Górno-

śląskiego Ogrodu Botanicznego, jako nowoczesnej jednostki międzyresortowej (Kojas i in. 1997). Taki Ogród „należy się” temu regionowi od dawna.

SUMMARY

The first known gardens in the region of Upper Silesia were the medieval monastery vegetable gardens and healing plants gardens created by monks from the Cistercian Monastery (near Rudy Wielkie close to Racibórz).

Later gardens and parks were created round palaces of land owners (near Młoszowa, Toszek, Pilica and Pszczyna). In XVIII and XIX century economic changes - industry development was the cause that new social class arise - capitalists. They become owners of big land properties and to decorate them ordered gardens and parks to be organised (a lot of them still exist: Jastrzębie Zdrój, Świerklaniec, Brynek, Nakło Śląskie, Repty and Kokoszyce).

In XIX and XX century when big towns of Upper Silesia expanded - town parks developed. They played different roles (leisure, educational, decoration of the centre of the town and so on). From that time originates such parks as: Gliwice - Town park, Katowice - Kosciuszki park, park in Zawiercie, Botanical Garden in Zabrze.

In the 30-ties new parks established in towns and suburbs (Bytom-Lagiewniki, park Zielona w Dąbrowie Górniczej. In Katowice Voivodship we still have 280 parks of historical interest, which cover the area of 3 000 ha. Those figures are quite high comparing with the other part of our country (Fabiańczyk 1977). After the second world war a beautiful and important park have been set up in Chorzów.

Since the beginning of University of Silesia much effort has been put into the idea of

Botanical Garden established by the University of Silesia. But it has not given any results. Finally in 1997 and 1998 due to activity of Upper Silesia Botanical Garden Society it becomes more realistic that a modern Botanical Garden will establish in Mikołów - Mokre.

LITERATURA

Fabiańczyk A. 1997. Zabytkowe parki [W:] Rostański K.(red.) Przyroda województwa katowickiego - Wyd. Kubajak, Krzeszowice.

Kojas P., Włoch W., Szendera W. 1997. Czas na Górną Śląską Ogród Botaniczny. Wyd. Kubajak, Krzeszowice.

Rostański K. 1994. Chronione rzadkie wartości botaniczne na terenie Parku Krajobrazowego „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich” cz.1 i 2. Scripta Rudensia 1: 77-103.

Rostański K.(red.) 1997. Przyroda województwa katowickiego. Urząd Wojewódzki Katowice - Wyd. Kubajak, Krzeszowice.

Tokarska-Guzik B., Rostański A. 1993. Zabrzański Ogród Botaniczny - cenny obiekt przyrodniczy i dydaktyczny regionu górnośląskiego. Kształtowanie Środowiska Geograficznego i Ochrona Przyrody na Obszarach Uprzemysłowionych i Zurbanizowanych. Uniw. Śl. (WBiOŚ i WNoZ), 10: 25-34.

Waga J. M. 1994. Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich. Tożsamość w przestrzeni. Nazwa i graficzny znak Parku Krajobrazowego „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich”. Scripta Rudensia 1: 5-12.

Witkowska B., Tokarska-Guzik B. 1993. Charakterystyka dawnego matecznika drzew i krzewów ozdobnych w Zabrze-Rokitnicy i ochrona jego zasobów. Komunikaty dendrologiczne 22: 37-50.